

Janine Altounian

İŞTE O ZAMAN HAYAT GÜZEL

Michel Peterson'la Söyleşi

Sonunda bu söyleşinin gerçekleştirildiği yolculuk, kısmen McGill Üniversitesi Oppenheimer Uluslararası Kamu Hukuku Kürsüsü'nün sağladığı fonlar sayesinde mümkün olmuştur. Söz konusu kürsü, Michel Peterson ile Christian Peterson'ın birlikte yönettiği ROBAA (*Roads of Bones and Ashes*) araştırma projesine ev sahipliği yapmaktadır.

Fotoğraflar ve sayfa düzeni: Christian Peterson

Söyleşinin dökümü: Marie Normandin ve Michel Peterson

ISBN: 978-0-9938932-4-7

Telif: © TAMAM, 2016

Önsöz

Okuyacağınız söyleşi, 8 Kasım 2013'te İstanbul Atatürk Havalimanı yakınındaki Ramada Inn Otel'i'nde gerçekleştirildi. Janine Altounian ve oğlum Christian Peterson'la birlikte yaptığımız yolculuğun kapanışı niteliğindeydi.

Janine Altounian'ın amacı —o tarihten bu yana verdiği bazı konferanslarda ve yayımladığı bazı metinlerde açıkladığı üzere— atalarının ülkesine, daha doğrusu anne ve babasının geldiği, Anadolu'nun kuzeybatısındaki Bursa'ya dönmektir. Aynı zamanda her şeyin başladığı yere, onların bir zamanlar yaşadığı, bugünse Balkanlardan, Bosna'dan, Makedonya'dan, Bulgaristan'dan ve Yunanistan'dan gelen mültecilerin yerleştiği mahalleye dönmektir.

Söyleşi, deyim yerindeyse henüz sıcağı sıcağına, o sarsıcı ziyaretten iki gün sonra gerçekleştirildi. Bu, bir tanıklık ya da o gün olup bitenlerin gerçekçi bir tasviri değildir. Daha çok bir yoklukla karşılaşmadır; başka bir deyişle, Marc Nichanian'ın Jacques Derrida'dan devralarak söylediği gibi, “bize geri dönmüş olacak”, böylece olay fikrinin kendisini tehlikeye atan bir olayla karşılaşmadır.

“Bize geri dönmüş olacak”: bize de. Janine Altounian'a yolculuğunda eşlik ederken Christian'la ben aynı zamanda kendi projemizle uğraşıyorduk: Kitlel suçları, hayaletselliği ve büyük travmaların toplumsal ve bireysel aktarımını düşünmeye çalışan mecralararası bir proje olan ROBAA (*Roads of Bones and Ashes*). Bu yolculuğun anlatısı, projenin *Safılık Şeytanı* başlıklı ikinci Defter'inde bulunabilir.

Dolayısıyla bu söyleşi, tekil ve ortak inşa ve işleyip aşma süreçlerinin oluşturduğu bir arka planda gerçekleşti.

Öyle ki bugün Janine Altounian'ın sözünü okura sunan TAMAM Yayınevi'nin adı bile bu yolculuktan doğdu. Yolculuk sırasında şakalaşarak, şu ya da bu vesileyle birbirimize sık sık “Tamam” deyip duruyorduk. Türkçede ve Arapçada bu sözcük, “ağırlık tamam” —örneğin terazide—, “peki”, “olur”, “anlaştık”, “oldu” gibi anlamlara gelir...

Michel Peterson

Söyleşi

Michel Peterson: Janine Altounian, *Sağkalım, Freud'un Yazısı, Çevrilemez Olan ve Ermeni Soykırımı Anıları* başta olmak üzere pek çok kitabın yazarısınız; elbette *Bana Yalnızca Ermenistan'ın Yollarını Açın*'i da unutmamak gerek. Bu yapıtlar aktarım, travmatik hafızalar, soykırımların bireylerde ve topluluklarda yarattığı sonradanlık etkisi üzerinde duruyor. Bu söyleşi, oğlumla birlikte sizinle Türkiye'de —ilk kez geldiğiniz bu ülkede— bir yolculuk yaptığımız sırada gerçekleştiriyoruz. İstanbul'da birkaç gün geçirdik, özellikle de Bursa'ya gittik. Sizi Bursa'ya götüren şeyin ne olduğunu ve bu yolculuğun şu anda sizde ne gibi etkiler ya da düşünceler uyandırdığını anlatabilir misiniz?

Janine Altounian: Bursa'ya gitmek istedim, çünkü hem annem hem babam bu şehirden geliyordu; ayrıca bu bilgiden bağımsız olarak, büyükannemin anlattıkları, yer adları hafızamdaydı ve bunların hepsi benim için uzak, yitirilmiş bir ülkeye duyulan bir tür özlemle yüklüydü. Dolayısıyla bana sunulmuş, bana aktarılmış olanı gerçekle karşılaştırmak istiyordum. Geldiğime pişman olmadığımı söylemeliyim, çünkü gerçeklik bambaşka çıktı. Öncelikle İstanbul'da, keza Bursa'da, şehirlerin ve büyük merkezlerin modernliğiyle karşılaştım; bu, diyebilirim ki, Paris'te oturduğum semtten ve Fransa'da bildiğim küçük köylerden çok uzak bir şeydi. Önce, kuşkusuz bütün büyük merkezlerde var olan bu modernlik katmanını aşmam gerekti; seyahat etmeyi pek sevmediğim için bilmediğim bir katmandı bu. Ama bunun ötesinde, Ermeni mahallesi denilen yerlere gidip, tapusu teorik olarak elimde bulunan büyükannemin evini bulmaya çalışmak istedim. Babamın anlatısında, belli bir köprünün yakınında sahip oldukları dört evden söz edildiği de aklımdaydı.

İstanbul'da Ermeni bir arkadaşımızla oraya vardığımızda —o ve GPS'i kullanan oğlunuz bize çok iyi yol gösterdiler; yoksa kaybolur, orayı bulamazdık— bu evlerin çoğunun terk edilmişliği, içinde bulunduğu aşırı sefalet beni çarptı; mahallenin sefaleti, nasıl söyleyeceğimi bilemediğim, hayal edebileceğim hiçbir şeye kesinlikle benzemeyen bir şeydi. Safça, hâlâ ayakta duran evler hayal ediyordum; gasp edilmiş evler elbette, ama gasp edilen şey bende bir arzu uyandırabilirdi. Oysa orada öylesine bir terk edilmişlik vardı ki, bir arkadaşına yazarken bunun bombalanmış evlerden bile beter olduğunu söyledim; çünkü bombalanmış evlerin yeniden yapılacağını düşünebilirsiniz. Üstelik düşen bombayı gözünüzde canlandıramazsınız. Ama terk edilmiş, çökmüş, yıkılmış evlerde ruhların oraları nasıl terk ettiğini görürsünüz. Artık ruh yoktur, artık oturan yoktur. Hepsini gitmiştir. Çoğu da ölüme gitmiştir.

MP: Bu terk edilmişlik hâlini bir tür ruhsal vazgeçişin tercümesi olarak düşünebilir miyiz?

JA: Evet, ruhsal vazgeçiş. Sorunuza tam olarak cevap vermeyeceğim. Veremiyorum, çünkü bunun bende uyandırdığı şey güçlü bir öfke; yani vazgeçişin tam tersi. Biraz, neredeyse çocukça bir tepki. Kendi kendime, "Öyleyse kendilerine kalsın!" dedim.

Ruhsal vazgeçişe büyükannem gibi insanlarda da rastlamadım. Onun ruh dünyası, yitirdiği bir nesneye duyduğu özlemle doluydu. Zaten onu, ziyaretine gelen başka yaşlı hanımların bir ilkörneği olarak alıyorum. Yer adları belli bir şiirsellikle yankılanır, ardından bu yankıya düzenli aralıklarla geri dönen bir yakınma, bir ağıt ritim verirdi. Buna ruhsal vazgeçiş demezdim. Ruhsal bir vazgeçiş olsaydı, sanırım yazmayı başaramazdım. Çünkü söyleyecek bir şeyim vardı; bu, bir boşluk değildi.

Şimdi size itiraf etmeliyim ki buraya geldikten sonra nasıl yazabileceğimi bilmiyorum. Çünkü bugüne dek beni yazmaya yönelten şey büyükannelerin acısıydı. Oysa sanki artık o düş, hatta ruhun o meskeni bile yok olmuş durumda. Biraz ne yapacağımı şaşırmış hâldeyim; çünkü içimi en çok kaplayan, Bursa’da değil, burada karşılaştığım Ermenilerin yanında hissettiklerim. Bir imhayı, gerçekleştiği yerde, gerçekleştiği topraklarda bulunmadan düşünmek belli bir mesafeye imkân veriyor, diyebilirim. Elbette orada. Orada oldu; benim yaşadığım yerde, Fransa’da, Paris’te değil. Dolayısıyla kendimi onun karşısında konumlandırabilir, bir mücadeleyi üstlenebilir ya da geçmişî düpedüz inkâr edebilirim.

Ama bu kez burada, kendimi bir ölçüde özdeşleştirdiğim Ermenilerle karşılaştım ve kendi kendime sordum: Bu coğrafi yakınlığın içinde nasıl yaşayabilirdim? Bu soruya cevap veremiyorum. Fakat şunu biliyorum: Biraz anladığım bu dil, sevdiğim bir dil, çünkü annemle babam Türkçe konuşturlardı. Büyükannem Türkçe yanık ezgiler söylerdi. Dolayısıyla benim için pitoresk olan bu dili şimdi cinayeti içinde taşıyan bir keskinlikle, bir unsurla birlikte iştiriyorum. Dilin zehirlenmesinden söz eden Klemperer ve Améry gibi yazarları artık daha iyi anlıyorum. Fransa’da yaşayamayacağım bir deneyimdi bu ve anlamaya çalışmak için geldiğime pişman değilim.

İnsan nasıl yoluna devam edebilir, hayatına bir anlam, bir umut verebilir, mücadele edebilir, umut besleyebilir? Tanıştığım Ermeniler, burada varlıklarını sürdürerek tarihlerini giderek daha çok Türk’e duyurabileceklerini umuyorlar. Zaten şimdilik konuşabilecekleri muhataplar var ve benim tanıştığım Türk muhataplar da bana son derece sempatik, zeki, yardımsever göründüler; kısacası dost insanlar. Ama bildiğim kadarıyla yine de bir avuç kişiler. Ermeniler sayılarının artacağını umuyor. Ben de bunu onlar için diliyorum, ama aynı şeyi hissetmiyorum; onların umuduyla özdeşleşemiyorum.

MP: Son kitabınız *Tedaviden Yazıya*’da şöyle yazıyorsunuz: “Kolektif bir travmayı çevirmek, gerçekten de onu bir özne olarak kendine mal etmektir; sağ kalanların sığındığı ülkenin dilinde ve o dil aracılığıyla yazarak mirasını sevecek bir nesne olarak kurmayı başaran bir özne olarak. Mirasını buradaki imha edilemezlerin dünyasına çevirmek, oradaki ölümünden sağ kalanlara borcunu dile getirmek, onlardan miras alabilmek ve aktardıkları şeyi sevebilmek, onları sevebilmek demektir.” Bu pasajda, daha önce *Sağkalm*’da sahneye koyduğunuz kolektif travmayı çevirme buyruğunun devamı niteliğinde bir tasarımı betimliyorsunuz gibi geliyor bana.

JA: Fransa’da, o mesafenin içinden yaşadığım biçimiyle mirasımı sevebildiğimi düşünüyorum; Fransa’da yaşadığım için onu sevmeyi sürdüreceğimi de sanıyorum. Ama burada öylesine mutsuz bir şey hissediyorum ki... öylesine... Pek uygun düşmeyen bir sözcük kullanacağım ama sanki bu sevgi ister istemez mazoşist olmak zorundaymış gibi. Çünkü buradaki insanların hep, “Böyle işte. Böyle işte,” dediklerini açıkça görüyorum. Oysa ben baskı altında olduğumu hissettiğimde sevemem. Sanırım burada olsaydım bu satırları yazamazdım.

MP: Bana öyle geliyor ki yaptığınız bu görüşmelerde, bu inkârcılık, hatta yadsımacılık hâlini —sanırım o noktaya kadar gitmek gerekir— varoluşsal, ontolojik düzlemde yaşamının, ona katlanmanın bütün güçlüğü var. Yine de karşılaşmalarınızda bir şey örülmüş; yaşama dürtüsüyle, sevmeye hâliyle ilgili bir şey.

JA: Evet, gerçekten de öyle. Aslında Aras’ta ve Agos’ta tanıştığım Ermeni topluluğu bana ailemi hatırlattı. Bir yaşama sanatları var; yayıncılık işinde birlikte çalışıyor, birlikte kahve

içiyorlar. Ziyaret ettiğim bu iki yerde bana ailemi hatırlatan bir beraberlik, bir insan sıcaklığı vardı. Ama anlıyorsunuz ya, ailemi hatırlatan bir yerde bulunduğumda çocuğum ben. Ailenin içinde olmanın ne güzel olduğunu düşünen bir çocuk. Kitabımda sevgi dediğim şey bu değil. Tam olarak bu değil. Orada kendimi iyi hissediyorum; çocukken olduğu gibi, o insan topluluğunun içine kıvrılıp yerleşiyorum.

Öte yandan Agos'ta durum farklıydı; hepsinin başka bir şeyle meşgul olduğunu hissediyordum —benim içimde de bulunan bir şeyle. Fakat ben Fransa'dayken bu şey içimdedir, ama onu anlayabilecek Fransız dostlarla ya da birlikte çalıştığım Yahudi dostlarla müzakere edebilirim. Bu şey alışverişe girebilir. Oysa örneğin Agos'ta, aşağı yukarı aynı atalardan kalma geçmişe sahip insanlarla çevrili olduğumda onu mübadele edemem, çünkü onlar benim gibidir... Dolaşıma giremez; insan ancak dolaşım içinde sevebilir, bulunduğu yere kapatıldığında değil. Aile gettosuna fazlasıyla benziyor bu.

MP: Kendinizi bir gettoda hissettiğinizi mi söylüyorsunuz?

JA: Evet, ama söylediklerim genel bir saptama olarak alınmamalı; bu benim öznel konumum. Gerçekten de benzer kaygıları olan insanlarla birlikte olduğumu hissettim; bazen hoş, hiç de hüznü olmayan bir tarzda, ama kaderlerin bu benzerliğiyle birlikte. Aynı yerde olunca kendimi kapatılmış hissediyorum. Oysa aynı toplumsal çevrede bu hikâyeye yabancı insanlar bulunduğunu, onlarla bağ kurmayı deneyip onların hikâyesinin ne olduğunu, örneğin neden orada bulunduklarını anlamaya çalışabileceğimi hissedersen —şimdi burada sizinle olduğum gibi— o zaman bir alan açılıyor, kendimi daha rahat hissediyorum. Kapatılmaya karşı hep alerjim olmuştur.

İşin ilginç, Aras'ta bunu hissetmedim; çünkü bir yayınevindeydim ve kitabımı onların yayımlamasını istiyordum. Bilmiyorum, hoşuma giden bir mizahları, bir canlılıkları olduğunu düşündüm. Agos'ta bunu bulamadım. Yine de Agos'un başındaki Hrant Dink'in öldürüldüğünü unutmamak gerekir. Bu benim için dayanılmaz bir şey. Dolayısıyla arka planda hep bu var: Bir buçuk milyon Ermeninin cesedini temsil eden bir cesedin çevresinde bulunuyoruz.

MP: Söylediklerinizi, kitabınızın Türkçe yayımlanması perspektifi içine yerleştirmek istiyorum; bu, kendine özgü bir yolculuk demek. Bazı metinleriniz ile babanızın *Tehcir Günlüğü* İtalyancaya çevrildi. Siz de çevirmensiniz ve Alman dili uzmanısınız; Freud'un bütün yapıtlarının Fransızca çevirilerindeki söz dağarcığını uyumlaştırma konusunda uzmanlaştınız; kendi yazı diliniz de Fransızca oldu. Çalışmanızın buraya İtalyanca üzerinden ulaşması ve uzun bir dolambaçtan sonra Türkçeye dönmesi, bir bakıma babanızın yeniden evine dönmesi gibi değil mi?

JA: Evet, çok doğru. En azından hedeflediğim şey bu. Bu küçük ortak kitabın, onun tehcir sırasında kaleme aldığı metni —Türkçe yazılmıştı, çünkü Türkçe konuşuyordu, ama Ermeni harfleriyle—, çevirmeni Krikor Beledian'ın önemli bir yazısını, benim bir yazımı ve belki tanıklıklar konusunda uzman başka bir analist olan Régine Waintrater'in bir yazısını içermesini isterim. Babaya dönüş, babanın diline dönüş... Evet, bunu yaşamak isterim.

Anneannemin, istemeden de olsa, ülkesini çağrıştıran anlatılarla beni beslediğini ne kadar çok duyduysam, babam da yaşadıklarından bana hiç söz etmedi. Çocukken bunları dostlarına anlattığımı işitirdim —onun dilini anlamadığım varsayılıyordu, oysa biraz anlıyorum. Dolayısıyla çocukluğumun çok uzaklarındaki bu sahnelerin bir bakıma yeniden

var olması, yeniden kayda geçmesi gerekir; hem de bundan suçlu olan ülkede. Evet, ne olacağını, bir şey olup olmayacağını görmek isterim. Ama burada benim için öylesine hayal edilemez bölgelere dokunuyorsunuz ki, bu mutlaka zorlu bir meydan okuma olurdu.

Babamın kişiliği benim için biraz mitik bir kişiliktir. Benimle pek konuşmazdı, ama dilinde, konuşma tarzında büyük bir kararlılık, bir tür büyük haysiyet vardı; hiçbir şekilde, ama hiçbir şekilde yakınma yoktu. Ne yakınma ne de kabulleniş. Sanırım anlatısında bir olguyu kayda geçiriş vardı. Bursa’da içimi kaplayan o hareket içinde, “Bu da ne? Yok ettikleri şey kendilerinin olsun!” dediğim sırada, babamda hissettiğim bir şeyi yeniden hissettiğimi sandım. Annemde bunu daha az hissederdim, çünkü o daha küçüktü. Babam bu olayları on dört ile on sekiz yaşları arasında yaşadı; annemse yalnızca beş yaşındaydı.

Bu nedenle babamda hep şiddetli bir reddedişi andıran bir şey gördüğüme inandım. Aslında celladını reddettiğini söylemek gülünçtür, ama babam ona duygusal olarak, mazoşistçe, yakınma üzerinden bağlanmış değildi. Onda, reddeden bir tür gurur vardı. Bunlar herhâlde sonradan hissedilen, doğru olup olmadığı pek bilinemeyen şeylerdir; ama ben böyle yaşıyorum.

Örneğin İkinci Dünya Savaşı sırasında bombardımanlar olduğunda ve birçok insan göç yollarına düştüğünde, onun şöyle dediğini işittiğimi çok iyi hatırlıyorum: “Hayır, burada kalmayı tercih ederim; bir kere göç ettim, bir daha gitmeyeceğim.” “Burası” dediği yer Fransa’ydı; Paris’teki evi, kendi mekânıydı: “Buradan gitmeyeceğim.” Sözlerinde, maruz kaldığı ilk göçü reddettiğini hissediyordum.

MP: Söyledikleriniz babanızın *Günlük*’ünü bana başka türlü duyuruyor. Şiddetli reddedişten ya da yıkımı kategorik, kısa ve kesin, yakıcı bir biçimde reddetmekten söz ettiğinizde, bağışlayın bu ifadeyi, *Günlük*’ü yeniden bir “İlerleyelim!” olarak işitiyorum. Zaman zaman neredeyse kuru, neredeyse keskin, bıçak gibi görünen yanında, “Ne pahasına olursa olsun ilerleyelim!” diyen bir şey var. Çağrışım yoluyla, sizin çalışmanız ve bu metnin Türkiye’ye dönüşü, bana babanızda zaten mevcut olan çalışmayı, Freud’un *Kulturarbeit* dediği şeyi, yani ne pahasına olursa olsun yürütülen bir kültür çalışmasını düşündürüyor.

JA: Evet, teşekkür ederim; çünkü ben “reddediş” diyordum ama nasıl söyleyeceğimi bilmiyordum. Bu reddediş değil; sizi çoktan reddetmiş, yaralamış ya da öldürmüş olanı reddedemezsiniz. Ama gerçekten de “İlerleyelim!”, evet. Bu, “İlerleyelim!”... Hatta “Yaratalım, yeni bir şey yaratalım!” demek geliyor içimden. Bunlar bana bilinçdışı yoldan aktarılmış şeyler: Annemle babam bunları bana ahlaki bir buyruk biçiminde söylemiyorlardı. Ama artık o akıl almaz yere bakmamak gerekiyordu. Sanırım Bursa’da hissettiğim buydu. Şeylerin insanın içine bilinçdışı olarak nasıl kaydolduğunu görmek çok tuhaf. “İlerleyelim!”, evet. Yalnız şimdi benim nasıl ilerleyeceğimi bilmiyorum. Pek bilmiyorum, ama o “İlerleyelim!”i yeniden yaşadım, evet. Babamda bu vardı. El yazmasında da apaçık görülüyor.

Bazen, az önce sizin de söylediğiniz gibi, bunun kuru bir anlatı olduğu söyleniyor bana; oysa aslında epey duygu var, onları bulup çıkarmayı bilmek gerek. Annesinin sureti her belirlediğinde duygu vardır, ama son derece ölçülü biçimde. Sık sık bunun bir “İlerleyelim!” olduğunu söylüyordum; yani cellatla uğraşarak zaman kaybetmeyelim: Mesele bu değil. Yaşamının yolunu nasıl bulacağımızı düşünmek gerek. Babamda, hâlâ hayata imkân veren tek mümkün yolu çok iyi saptama yeteneği vardı; bunu büyük bir zekâ belirtisi olarak görüyorum.

Her neyse, insanın babasını onun el yazmasında keşfetmesi tuhaf. Daha doğrusu keşfediyor ama keşfetmiyor da; çünkü metni okuduğumda —bana bunlardan hiç söz etmemişti—, çevirttiğimde keşfettiğim şey, sözcükler olmaksızın ama jestlerinde, içine çekilişlerinde birlikte yaşadığım kişiliğe bütünüyle uygun görünüyordu. Evet, gerçekten de öyle.

MP: “Cellatla uğraşarak zaman kaybetmeyelim,” dediğinizi duyunca bunun, soykırım yaşamış ya da işkence görmüş kişilerin kliniği açısından ne kadar temel bir saptama olduğunu düşündüm. Her gün ilgilendiğim bu insanlar bana insani olan ve insanlık dışı olan hakkında çok şey öğretiyor. Celladın beni mahkûm etmek istediği inkârın içinde tutsak kalmama düşüncesi.

JA: Söz konusu ülkede yaşandığında güç olan da bu; çünkü her şeye rağmen ayrımcılık var, her şeye rağmen devletin politikası var. Dolayısıyla başka yere gitmek gerek. Ama başka yere gitmek... Tanıştığım dostlara, “Gitseniz iyi olur,” diyemem; çünkü nereye gidecekler? Annemle babamı —tırnak içinde— kabul eden Fransa artık aynı Fransa değil. İş yok, işsizlik var. Geçmişin laikliği kan kaybediyor. Dolayısıyla onlara “Gidin!” diyemem.

Kendimi çok şanslı sayıyorum. Annemle babamın, ardından benim, Fransa’daki bazı demokratik kurumlardan, belli bir açıklıktan yararlandığımızı düşünüyorum; gerçi ilk Ermenilere, ilk gelenlere “pis yabancılar” deniyordu. Ama Ermenilerde genellikle görülen sebat, çalışma azmi ve ötekine uyum sağlama becerileri sayesinde durumları bütünüyle düzeldi. Ben Fransa’da hiçbir zaman yabancı düşmanlığı hissetmedim. Kişisel hayatımda bunu hiç yaşamadım. Bunun yaşadığım yerle de ilgisi var. Çoğu kez büyük bir kayıtsızlık, bazen de çok ilgili ve iyi niyetli bir merak gördüm.

Ayrıntılara girmeyeceğim, yeri değil, ama 1975’te yazdığım ilk metnin karşılığı bunun kanıtıdır. Üniversitede görevli olmadığım hâlde metni *Les Temps modernes*’e göndermişim ve Simone de Beauvoir kabul etti. Anahîd Ter Minassian’ın öğütlediği gibi ona bir mektup yazmışım. Daha sonra başka bir bağlamda Freud’un diliyle çok ilgileniyordum. Çocukluk arkadaşı André Bourguignon’la birlikte Freud’u çeviren meslektaşım Pierre Cotet’yle tanıştım. Freud’u özgün dilinden okumayı çok sevdiğimi ve analitik bir çalışma yürüttüğümü söyleyip bir kez onları dinlemeye gelmek için izin istedim; bana ertesi hafta yine gelmemi söylediler. Beni yeniden çağrılarını istemeye asla cesaret edemezdim.

Babamın el yazması çevresinde hazırlanan ortak kitabı yayımladığımda, el yazmasını gören yayıncı Michel Prigent bana, “Ama duygunun aktarılması gerek!” dedi. Kimsenin okuyamadığı tıpkıbasımı kitaba almak istedi; ama bu son derece özgün bir nesne. Fransa’da, kendimi iyi hissettiğim belli bir Fransa’da bütün bunlarla karşılaştım; elbette hiçbir yanılsamaya kapılmadan.

MP: Bir yanda başka yer, öte yanda —birçok kitabınızda döndüğünüz bir konu olarak— bir üçüncünün zorunluluğu. Bana öyle geliyor ki yayıncılarla ve çeviriyle birlikte burada adlandırdığınız şey, ölümcül yapılmaya set çeken bir üçüncü hep.

JA: Kesinlikle. Şematik biçimde söylersek bu, başlangıçta benim hikâyeme yabancı olan, ama onu dinlemeyi bilen ve kuşkusuz kendi hikâyesindeki, onu benimkine duyarlı kılan unsurlardan hareketle dinleyebilen bir üçüncü olurdu. İşte o zaman hayatla büyük bir uzlaşma hareketi doğuyor. Yabancı olan öteki, illa bir soykırımdan gelmediği, ama ailesinin uğradığı başka felaketlerden geldiği hâlde beni anlarsa, işte o zaman hayat güzel, hayat

güzel. Bir üçüncü gerekir, evet. Peki Türkiye Ermenileri bir üçüncüyü nerede bulabilir? Bilmiyorum. Ruanda’da olduğu gibi.

MP: *Günlük*’ün ve ona eşlik eden metinlerin Türkçeye çevrilmesinin bir tür üçüncü oluşturabileceğini düşünemez miyiz?

JA: Onlar için bir üçüncü mü? Benden burada yer değiştirmemi, konum değiştirmemi, yüz seksen derece öte yana geçmemi istiyorsunuz. Bilmiyorum, söyleyemem. Üçüncü oluşturabilecek şey belki analitik dil olurdu. Babamın el yazması çevresinde hazırlanan kitapta birkaç metin var: Benzer tanıklıklardan söz eden çevirmen Krikor Beledian’ın son derece zengin metni; söz konusu el yazmasına çok ilginç bir gözle bakan Régine Waintrater’in metni; kısmen özyaşamöyküsel olan, ama bir yandan da belli bir kuram geliştirdiğim benim metnim. Belki bu gerçekten bir mesafe ve üçüncü unsuru katabilir, evet; yani Batı’dan gelen şeyi. Analitik çalışma Batı’dan geliyor.

MP: Aslında Derrida’nın Robinson Crusoe’dan söz ederken geliştirdiği bir düşünceye varıyorsunuz: Özyaşamöyküsü her zaman zaten bir heterobiyografidir; çünkü bu süreç daima başkalık, öteki kaydolur. Babanızın *Günlük*’ü ve sizin yazma tarzınız bana hep ötekine sesleniyor gibi geliyor; yalnızca içinizdeki ötekine değil, Ermeni olsun olmasın, çeşitli yazarlardan oluşan bir ötekine de. Dolayısıyla her zaman bir başkasını, bir üçüncüyü çağırma var. Bir şey sürekli yer değiştiriyor ve insanın kendi evinde olduğu sırada bile daima yer değiştirme içinde, metaforun, metoniminin içinde, kendi evinin zorunlu olarak başka yeri de içerdiğini hatırlatan bir şeyin içinde olmasını sağlıyor.

JA: Bu, Aras’tayken söylemeye cesaret ettiğim ve onların da çok iyi karşıladığı bir şeyi hatırlattı bana. “Ermeni olmak için önce Fransız olmak gerektiğini hep düşündüm,” dedim. “Bu cümleyi not etmek gerek,” dediler.

Biliyorsunuz, *Les Temps modernes*’de yazdığım çeşitli makaleleri bir araya getiren ilk kitabımın adı *Bana Yalnızca Ermenistan’ın Yollarını Açın*’dır. Corneille’in *Nicomède*’inden bir dizedir bu. Bu fikir nereden aklıma geldi bilmiyorum. İnsanın kendi hikâyesini anlatmak için ötekinden geçmesi gerektiğini hep düşündüm. Kitabıma bir ad bulmak istediğimde *Nicomède* oyununda bir Ermenistan prensesi bulunduğunu biliyordum; bu bana eğlenceli geldi, çünkü ben bir Ermenistan prensesinin ne olduğunu bilmiyorum. Okula gidememiş, kitaplar düzleminde kendi kültürü hakkında pek az şey bilen bir aileden geliyorum. Dolayısıyla Ermeni prensesinin ne dediğine Corneille’den bakmaya gittim. Şu olağanüstü sözleri söyler:

Sizin Bitinya’nızda hüküm sürmek istemem:

Bana yalnızca Ermenistan’ın yollarını açın.

İnsanın geldiği yeri sevdiğini anlatmak için bundan daha güzel bir söz olabilir mi? Muhteşem. Üstelik bunu söyleyen Corneille. Bende hep böyle oldu: ötekinden geçmek. “Nasıl Ermeni Olunur?” başlıklı ilk metnim, Montesquieu’nün “Nasıl İranlı Olunur?”’undan esinlenmişti. Şöyle demek geliyor içimden: Öteki her zaman keşfedilecek, sevicek, ilginç bir nesnedir. Kendi evi ise —belki de nankör Ermeni kızı yanımdır bu— insanı biraz kapatır.

MP: Bu, belki yalnızca bu deneyimde değil, kendi analiz deneyiminizde de keşfettiğiniz bir şey değil mi? Ötekine hitap etmek!

JA: Evet. Analistlere bazen şunu söyleyerek ilgilerini çekiyorum: Aile yoluyla böyle bir atalardan kalma geçmişten gelindiğinde, kendini dayatan şey, analistin bütün bunlara baştan yabancı olduğunu, hiçbir şey anlamadığını seçebilme, hayal edebilme, düşlemleyebilme imkânıdır. Analitik çalışmanın —yine söylüyorum, bu benim konumum— başlangıçta analistin hiçbir şey anlamadığını, bütün bunlara ilişkin hiçbir şey bilmediğini düşlemlediğimiz, buna rağmen —gündelik hayattaki yabancı öteki konusunda söylediğimin tıpatıp aynısı— yine de anladığı zaman verimli olduğuna inanıyorum.

Ötekinin anlayışsızlığındaki mucizenin, iyiliğin gerçekleşebilmesi için başlangıçta onu duyarsız tahayyül etmem gerekir. O zaman hayat fıskırır. Ötekinin duyarsız olduğu yolundaki bu düşlemde, tam tersine, ötekinin anladığı mucizesi doğar. O anda ortaya çıkan şey dolaşımdır. Verimli analitik çalışmayı böyle tasarlıyorum, evet. Oysa onun benim gibi, Yahudi, Ermeni ya da Tanrı bilir aynı cinsten başka bir şey olduğunu tahayyül edersem, hayır; o zaman yine kendi evimize dönmüş oluruz.

MP: “Duyarsız” sözcüğüyle ne kastettiğinizi açabilir misiniz?

JA: Duyarsız; yani meselenin özünü, acıyı anlamayan, klasik analizin buyruklarının sınırları içinde kalan. Bilmiyorum. Metapsikolojiye saplanıp kalmış ve dünyanın tarihiyle ilgilenmiyormuş gibi görünen analistlerle karşılaştığımda, çalışmalarında kuşkusuz dürüst olsalar da onları duyarsız buluyorum. Kendi analiz sürecimde, Ermenilerin tarihine, soykırıma ilişkin söyleyebileceklerimi değil, aile içinde olup bitenleri duyabilen analistlerle karşılaşma şansım oldu. Çünkü ailede soluk alınacak fazla yer yoktu, fazla şiir yoktu. Amansız bir çalışma, bir gediği kapatmak için amansız bir çaba vardı. Annemde bu vardı.

MP: Demek dünyanın uğultusunu işitecek olan ötekinin kulağı. Burada çağırdığınız şey, analitik sahnede siyasal olana ilişkin bir şeyin zorunlu olarak oynanması gereği gibi geliyor bana.

JA: Elbette, ama siyasal olan, siyasetin terimleriyle çağrılmaz; dolaylı biçimde çağrılır. Yanlış anlamayı yaratan da sanırım bu. Örneğin analistin, analiz edilen kişinin tarihini bilmesi gerektiği, yoksa analizin işlemeyeceği söylenir. Doğru değil. Bilmesi gereken, bu tarihin ruhsallığa nasıl zarar verdiğidir. Yani dolaylı bir ruhsal bilgidir bu. Çünkü çalışma yine de ruhsal alanda yapılır.

Zedelenme... Sağ kalanların ailelerinde fazla şefkat, soluk alınacak fazla yer olmadığını söylediğimde... Analist, bu durumu yaratan siyasal olaylar ve zulümler üzerine düşünmediyse, anne çocuğunu sevmiyor sanabilir; oysa mesele bu değildir. Çocuğunu sevmediği için değil; yapması gereken başka şeyler bulunduğundan, duygularını ifade etmesi engellenmiştir. Dolayısıyla sevgisiz bir anneyle karşı karşıya olduğumuzu söylemek tümüyle gülünçtür... Sevgi yoktur, çünkü nesne yoktur. Öteki gerçekten var değildir; çocuk ölüme meydan okumak için oradadır. Anne çocuğunu sevmiyor değildir; onu ayrı bir nesne olarak sevmiyordur.

MP: Ruhsallık böylesine zorla yarıldığında beden vardır, ama kırılmış, yapısöküme uğramış bir ruhsallık da vardır ve onun yeniden kurulması çok yavaş olacaktır. Elbette işitilmesi gereken, çok güzel söylediğiniz gibi, siyasetin terimleriyle siyasal olan ya da siyaset değildir; bağ kuran, travmaların içinden geçmeyi, dirimi mümkün kılan şeye ilişkin bir şeydir. Yaralanan budur ve yavaş yavaş, büyük bir titizlikle ve aynı zamanda geniş bir alan açılarak işitilmesi gerekir.

JA: Zaten sağ kalanların aktardığı şeyde hayata ilişkin bir bilgelik vardır. İnsan zamanını boşa harcamaz. Korunması gereken şeylerin özü hakkında bir tür örtük bilgi vardır. Örneğin çocuğa pek şefkat gösterilmediğini söylüyorsanız bunun nedeni, şefkatin zaman istemesidir: Çocuğa bakacak, oynayışını seyredecek zamanınız olmalı. Buna karşılık üşümemesini, başını sokacak bir yeri ve yiyeceğı olmasını sağlarsınız. Bu, aciliyetle kurulan bir ilişkidir. Oysa aciliyetle kurulan ilişki zekice bir ilişkidir.

Bu bana Nathalie Zaltzman'ın sözünü ettiğı anarşist dürtüyü düşündürüyor: Zaltzman ilk niteliğın, ölümün nerede olduğunu hemen görmek, kendini aldatmamak olduğunu söyler. Bu bakımdan sağ kalanların, yıkımı tanımamış ve kendilerini aldatabilen insanlardan çok daha öngörölü olduklarını düşünüyorum; bazı dostlarımda ya da meslektaşlarımda bunu oldukça sık görüyorum. Tırnak içinde söylüyorum, “kötü insanların” pek var olmadığını düşünüyor gibiler. Doğru değıl bu.

MP: Oysa varlar ve ne yazık ki fazlasıyla kalabalıklar; kimi zaman neredeyse sonsuz bir zalimlik sergiliyorlar. Bu söyleşiyi bitirirken size şunu sormak istiyorum: Dünyanın bugünkü gidişatı, üçüncünün zorunluluğı, ruhsal bakımdan yeniden yapılanmaya ve tekrar su yüzüne çıkmak için son derece önemli olan zamanı ayırmaya imkân verecek bir merciin gerekliliğı düşünöldüğünde; bazen izlenmesi güç olan bu hız ve neoliberalizm içinde şirketlerin uzantısına dönüşen devlet işlevindeki değışim, sağ kalanlar için ek bir güçlük, bir tehlike yaratmıyor mu?

JA: Ben daha çok karamsarım; bu söyleşiyi benimle yapmamanız gerekirdi. Çünkü travmayı işleyebilmek için ötekinin kültüründen destek almak gerektiğini sık sık söyledim. Şimdi tanık olduğumuz şey kültürün ortadan kalkması. Corneille hakkında verdiğim örnekte olduğu gibi, bu kültürden destek alabilmek, o başka dili edinebilmek ve kendi hikâyesini, dolayısıyla kendi hikâyesindeki skandalı o başka dilin yardımıyla ifade edebilmek için ötekinin kültürünün dilini edinmek gerekir.

Oysa sizin de söylediğiniz gibi, neoliberalizmde öncelik kâra ve özellikle hıza verildiğı için ayrımların silindiğı, yok olduğu bir çağda yaşıyoruz. Ötekinin kültürünü edinmek zaman ister. Neyse ki hâlâ birkaç adacık var; iyimser olanlar bu adacıkların giderek çoğalacağını düşünüyor. Ben bilmiyorum. Düşünce ve kültür dünyası bence biraz ivme kaybediyor. İyimser değılim; yine de yolumu sürdürmekten başka bir şey yapamam. Zaten karşılaştığım insanlar ister istemez benimle aynı taraftalar, ama çevremizi kuşatan dünyanın kültürleri ezme eğiliminde olduğunu düşünüyorum.

Ben Fransız kültürünü her yönüyle edinmekten büyük zevk aldım; Georges Brassens'ın şarkılarından Corneille'in ya da Racine'in şiirine kadar. Üçüncünün edinilmesi vazgeçilmezdir. Cellat, üçüncü ortada olmadığı için rahatça imha edebildi. Siyasal olan tam bu noktada devreye girer; çünkü gerçek suçlular belki cellatların kendileri değıl, olup bitmesine göz yumanlardır. Burada çok hassas bir noktaya dokunuyoruz; çünkü sığınılan bütün ölkelerin genellikle bu göz yumma tutumuna dolaylı yoldan ortak olmuş ölkeler olduğu tartışılmaz.

Sağ kalanların çocuklarının yürüttüğü müzakere de buradan kaynaklanır: Belki ilk aşamada, bir yanılısamaya kapılarak sığındıkları ölkenin her türlü suç ortaklığından azade olduğunu tahayyöl etmeleri; bu zorunlu yanılısamının ardından yanılısamalarından sıyrılıp öznel bir konum geliştirebilmeleri gerekir. Yine de bu ölkeler yanılısamaya imkân tanır; oysa Türkiye'deyken hiçbir yanılısama mümkün değıldir.

Mümkün olan, diyalog kurulabilecek Türk muhataplarla karşılaşmaktır. Bu mümkün, evet. Üstelik çok da duygu verici. Ben böyle insanlarla tanıştım. Türk olmak, Ermeni olmak... İnsanlar birbirlerine benzer, ortak özellikleri vardır; onlarla konuşmak gerçekten zevklidir bile. Ama bence genel atmosferden sızdığını hissettiğimiz şey yanılsamaya imkân vermiyor. Haziran ayında Gezi Parkı'nda olup bitenlere bakmak yeter. Ama böyle şeyler söylemeli miyim bilmiyorum.

MP: Her hâlükârda söylenmiş ve işitilmiş oldular.

Baskı Notu

İşte O Zaman Hayat Güzel adlı bu kitap, 11 Mart 2016'da UCC Press'te, Jimmy Machado'nun dijital baskı makinelerinde, TAMAM Yayınları adına; ROBAA (*Roads of Bones and Ashes*) işbirliğiyle ve McGill Üniversitesi Oppenheimer Uluslararası Kamu Hukuku Kürsüsü'nün desteğiyle basılmıştır.

İlk ve tek baskı toplam 100 nüshadır: 1'den 80'e kadar numaralandırılmış 80 nüsha ile HC-1'den H-20'ye kadar numaralandırılmış, satışa sunulmayan 20 nüsha.